

Anna Kisiel

KU Leuven

Semantyka a pragmatyka

W tym artykule hasłowym przyjmuje się rozumienie → SEMANTYKI jako nauki o znaczeniu i pragmatyki jako nauki o użyciu. Znaczenie elementów języka proponuje się rozwikływać poprzez ich analizę w relacji do innych elementów systemu – tych, które współwystępują z nimi w tekście (relacje syntagmatyczne) oraz tych o zbliżonym znaczeniu (relacje paradygmatyczne). Tym samym w ramach badań semantycznych podejmuje się badanie systemu, abstraktu, de Saussure'owskiego *langue*. Badania pragmatyczne z kolei skupiają się na analizie konkretnych wytworów i intencjonalnych działań językowych nadawcy w określonej sytuacji komunikacyjnej i jako takie nierzadko są silnie skontekstualizowane.

W językoznawstwie XX-wiecznym można zauważyć stopniowe przechodzenie od rozdziału obu dziedzin do utożsamiania ich zakresu. Podane wyżej rozumienie semantyki i pragmatyki, wywodzące się z językoznawstwa strukturalistycznego, jest przykładem wyraźnego rozdziału obu dziedzin (inny przedmiot badań, odmienne cele i metody). Niektóre modele językoznawcze (np. model funkcjonalny, zob. Kiklewicz 2014) zakładające rozdział semantyki i pragmatyki postrzegają go równocześnie jako zmienny, ukontekstowiają znaczenie (Szumska 2010a) i uznając, że system form i system habitualny (kontekst) mają odwrotnie proporcjonalny udział w komunikacji (z milczeniem jako skrajną postacią tego stosunku, tj. całkowitej supremacji kontekstu), zacierają de facto różnicę między semantyką a pragmatyką. W sposób deklaracyjny ku utożsamieniu zakresu obu dziedzin zmierzają z kolei teorie empirystyczne (Koj 1971) i większość powstających w ramach nurtu kognitywnego (zob. np. dynamiczna koncepcja języka; Dutka 1991), co wiąże się z przesunięciem definicji znaczenia z relacji między znakami czy znakami a desygnatami na relację między znakiem a odbiorcą (→ SEMANTYKA I JEJ DZIAŁY). W tej perspektywie sens wyrażen językowych staje się pewnym kontinuum negocjowanym w procesie komunikowania się (Bugajski 2013). Włączenie do semantyki znaczeń motywowanych kontekstowo (sytuacją komunikacyjną, intencją nadawcy, jego wiedzą i zanurzeniem w danej kulturze) prowadzi do uznania semantyki za dynamiczną, tj. rozwijającą się wraz z rozwojem wypowiedzi (utożsamia ona „znaczenie wyrażen języka naturalnego ze zmianą wprowadzaną przez ich interpretację do kontekstu interpretacji”, Piasecki 2002: 14; o niebezpieczeństwach takiego i podobnego rozszerzania semantyki

zob. Szumska 2010a). Przy tak rozumianym znaczeniu badania semantyczne stają się badaniami nad funkcją i użyciem znaków, ich postrzeganiem i modyfikowaniem przez użytkowników języka. Innymi słowy, stają się badaniami nad działaniem językowym.

Zasadniczą zmianę w ocenie tego, co semantyczne, a co pragmatyczne przyniósł wzrost zainteresowania komunikacją językową i zwrot ku użytkownikowi języka (Tabakowska 2005; Grzegorzczkova 2014; Konefał 2014) w II połowie XX wieku. W konsekwencji nie tylko zakres obu dziedzin zaczął być przeddefiniowywany, ale też zmianie uległ zakres odniesienia niektórych terminów językoznawczych. Doskonale pokazuje to na przykładzie *presupozycji* Dorota Szumska (2010b). Rozumienie tego terminu odeszło, przynajmniej w części modeli językoznawczych, od wyjściowego oznaczania sądów prawdziwych, gdzie prawdziwość nie zależy od wartości logicznej zdania, którego są częściami w stronę definicji odwołujących się do sytuacji komunikacyjnej i wchłaniającej pojęcia wspólnej wiedzy nadawcy i odbiorcy, niejawności informacji, wartościowania implikowanego, fortunności wypowiedzi czy wzbogacenia informacyjnego. Tego typu przemodelowania terminologiczne, choć normalne w procesie rozwoju danej dziedziny wiedzy, nieuchronnie prowadzą do niejasności, jeśli nie są powiązane z rewizją i uściśleniem kryteriów rozdzielania faktów przynależnych do różnych płaszczyzn badanego obiektu, w tym wypadku – języka (zob. też np. Kiklewicz 2011; Heliasz 2013; Bobrowski 2016).

Brak zgody co do tego, czym zajmuje się semantyka i pragmatyka, a nierazko również niedostateczna precyzja w rozdzielaniu zjawisk semantycznych od pragmatycznych, prowadzi do nieporozumień i sprawia, że badacze w ramach odmiennych teorii językoznawczych wysuwają wobec siebie nawzajem rozmaite zarzuty metodologiczne. Punktem zapalnym są zwłaszcza:

1. definicja znaczenia znaku językowego, a zwłaszcza (nie)zależności znaczenia znaku od użytkownika języka i jego świadomości: Zauważa się, że nawet jeśli znaczenie znaku ma być wyznaczone w jego relacji do desygnatu (semantyka referencjalna), to ostatecznie wyznaczającym jest użytkownik – zwłaszcza, jeśli uznać desygnat nie za obiekt realny, a konstrukt mentalny (Leszczak 2011). Ponadto w licznych teoriach językoznawczych znaczenie znaku językowego nie jest uznawane za stałe, lecz za aktualizowane w użyciu (zob. np. kontekstualna teoria znaczenia; Przybyszewski 2009).

2. korelacja między przedmiotem badań semantyki i pragmatyki a zjawiskami systemowymi, kodowymi z jednej strony i incydentalnymi, jednostkowymi, motywowanymi sytuacyjnie z drugiej strony. Liczne zjawiska językowe związane z użyciem, sytuacją mówienia, np. deiksa, performatywy czy polisemia regularna (Nowak 2000; Czelakowska 2014), mają naturę regularną, przewidywalną, przez co mogą być włączone zarówno do zakresu badań semantycznych (systemowych), jak i pragmatycznych (komunikacyjnych) (Grzegorzczkova 2014). W rozważaniach nad tym, co i do jakiego stopnia jest w języku regularne, badacze nierazko odwołują się do argumentów pozajęzykowych (kulturowych, psychologicznych). Dlatego przy rozróżnianiu zjawisk semantycznych od pragmatycznych pomocne jest wskazanie perspektywy, z jakiej chcemy je oglądać. Dany element języka może być rozważany jako element systemu, narzędzie językowe i należeć do domeny semantyki lub być oglądany w użyciu, jako wykorzystany w działaniu językowym i należeć do domeny pragmatyki (Bogusławski 2008).

3. rola konkretnego materiału językowego w badaniach nad tym, co systemowe: Użycie produktu (konkretnego materiału językowego, użyć) do weryfikacji (i konfirmacji) tez dotyczących systemu uznawane bywa za sprzeniewierzające się rozdziałowi przedmiotu badań (por. badania *corpus-based* vs. *corpus-illustrated*; Szumska 2010a). Czym innym jednak jest opis narzędzia (elementu językowego) poprzez ogląd jego działania, a czym innym jest analiza tegoż narzędzia poprzez np. przeprowadzenie eksperymentu na jego użytkownikach. W tym drugim przypadku przedmiotem badań staje się kompetencja językowa danej osoby, a nie system języka (Heliasz 2013).

W zależności od przyjętego rozumienia semantyki i pragmatyki określone zjawiska językowe mogą być kwalifikowane jako przynależne do zakresu badań jednej z tych dziedzin (Stalmaszczyk 2008; Grzegorzczukowa 2014). Współcześnie niektórzy badacze postulują zaliczenie zjawisk tradycyjnie uznawanych za pragmatyczne do semantyki. Np. w ramach Semantyki Znaczeń Domyślnych (Jaszczołt 2002, 2005, 2006) zastosowanej do analizy kontekstów intensjonalnych proponuje się uznanie implikacji pragmatycznej (tj. rezultatu wnioskowania pragmatycznego) za przynależną do semantyki. Niejasność, czy dane zjawisko językowe przynależy do zakresu badań semantyki czy pragmatyki dotyczy zwłaszcza:

1. informacji związanych z nadawcą wypowiedzi, jego nastawieniem do tego, o czym mowa oraz do interlokutora (informacja o stanach epistemicznych nadawcy, modalność, jednostki metatekstowe, intencjonalność, performatywy, → AKTY MOWY, grzeczność językowa, kwestie retoryczne i normatywne, informacja stylistyczna, interiekcje, przekleństwa);
2. a także informacji o nadawcy i odbiorcy (asocjacje semantyczne, JOS, wiedza kulturowa i encyklopedyczna);
3. informacji lokalizujących to, o czym mowa w sytuacji, kontekście (wyrażenia okazjonalne, deiksa, anafora, nazwy własne, kwantyfikacja);
4. treści niepropozycjonalnych, nieprzekazywanych wprost, związanych z wnioskowaniem (→ IMPLIKATURA, → PRESUPOZYCJA, pojęcia nieostre);
5. znaczeń niedosłownych (frazologia, przysłowia, metonimia, metafora, aluzja, ironia);
6. informacji para- i pozawerbalnej (intonacja, akcent, gesty).

Można uznać, że współcześnie przedmiot badań semantycznych i pragmatycznych jest częściowo współdzielony przy zachowaniu odrębnych celów i metod badawczych. Np. badania nad metatekstem w perspektywie semantycznej mają na celu opis znaczenia tych jednostek oraz sposobu ich funkcjonowania w strukturze tematyczno-rematycznej jako strukturze „składniowej”, w ramach której jednostki te pracują. Badania te zakładają analizę pewnych zjawisk prozodycznych (akcentu, pauz), odniesienia do mówiącego oraz sytuacji komunikacyjnej (w tym czasami kontekstu). W perspektywie pragmatycznej z kolei badanie metatekstu zorientowane jest na wskazanie kontekstów (typów) użyc w zależności od intencji nadawcy. Podobnie można przedstawić znaczenie i właściwości kolokacyjne czasowników oznaczających → AKTY MOWY w perspektywie semantycznej, podczas gdy analiza i typologia aktów mowy wraz z opisem wpływu kontekstu na aktualizację określonych treści implikowanych należy do zakresu pragmatyki.

→ AKTY MOWY, ASERCJA I PRESUPOZYCJA, IMPLIKATURA, RELACJE PARADYGMATYCZNE I SYNTAGMATYCZNE, SEMANTYKA I JEJ DZIAŁY

Literatura

- Bobrowski, I. 2016. „Pomiędzy gramatyką a pragmatyką”. *Zeszyty Prasoznawcze* 2(226): 287–293.
- Bogusławski, A. 2008. *Semantyka, pragmatyka. Leksykografa głoś demarkacyjny*. Warszawa: Takt.
- Bugajski, M. 2013. „Pragmatyka a lingwistyka normatywna”. *Poradnik Językowy* 4: 7–18.
- Czelakowska, A. 2014. „Polisemia regularna – między semantyką a kontekstem”. *LingVaria* 17: 45–58.
- Dutka, A. 1991. „Ku dynamicznej koncepcji języka: teorie Jean-Claude’a Anscombe’a i Oswalda Ducrota”. *Pamiętnik Literacki* 82(3): 158–171.
- Grzegorzczkowska, R. 2014. „O różnych rozumieniach pragmatyki w językoznawstwie”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 69: 4–22.
- Heliasz, C. 2013. „Badania nad komunikacją w świetle Saussure’owskiej koncepcji bytów konkretnych”. *Linguistica Copernicana* 2: 107–131.
- Jaszczołt, K. 2002. *Semantics and Pragmatics: Meaning in Language and Discourse*. London: Longman.
- Jaszczołt, K. 2005. *Default Semantics: Foundations of a Compositional Theory of Acts of Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Jaszczołt, K. 2006. „Pomiędzy semantyką a pragmatyką”. W *Metodologie językoznawstwa: podstawy teoretyczne*, red. P. Stalmaszczyk. Łódź: Wydawnictwo UŁ, 131–154.
- Kiklewicz, A. 2011. „Reguły konwersacji HP Grice’a: pragmatyka czy semantyka?”. *Linguistica Copernicana* 2: 25–38.
- Kiklewicz, Al. 2014. „Semantyka a pragmatyka: dialektyka wzajemnych relacji w perspektywie lingwistyki interkulturowej”. *Przegląd Wschodnioeuropejski* 5(1): 255–281.
- Koj, L. 1971. *Semantyka a pragmatyka. Stosunek językoznawstwa i psychologii do semantyki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Konefał, E. 2014. „Miejsce pragmatyki w rosyjskich badaniach lingwistycznych”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 69: 95–112.
- Leszczak, O. 2011. „Semantyka – syntaktyka – pragmatyka: funkcjonalno-pragmatyczna rewizja pojęć”. W *Język poza granicami języka 2. Semantyka a pragmatyka: spór o pierwszeństwo*, red. A. Kiklewicz. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Nowak, I. 2000. *Implicitne performatywy w języku rosyjskim i ich rola w konwersacji*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Piasecki, M. 2002. *Język modelowania znaczenia polskiej frazy nominalnej*. Wrocław [praca doktorska].
- Przybyszewski, S. 2009. „Kontekst w badaniach nad językiem”. *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna* 5: 79–86.
- Stalmaszczyk, P. 2008. „Semantyka formalna i pragmatyka. Przegląd wybranych definicji”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 64: 9–24.
- Szumska, D. 2010a. „Odnowa czy od nowa...? Semantyka leksykalna w perspektywie tzw. zwrotu empirycznego* w językoznawstwie XXI wieku”. *Linguistica Copernicana* 1(3): 129–140.
- Szumska, D. 2010b. „Presupozycja: pre-sąd czy przesąd. O (nad)używaniu terminu «presupozycja» w analizie semantycznej”. W *En quête de sens. Études dédiées à Marcela Świątkowska. W poszukiwaniu znaczeń. Studia dedykowane Marceli Świątkowskiej*, red. J. Górnikiewicz, H. Grzmil-Tylutki, i I. Piechnik. Kraków: Wydawnictwo UJ, 574–581.
- Tabakowska, E. 2005. „Komunikowanie i poznawanie w językoznawstwie”. *Teksty Drugie* 1–2: 50–59.